

Co je „ústřední“ ve střední Evropě?*

ZYGMUNT BAUMAN

What is “Central” in Central Europe?

Abstract: In the translated lecture the author tries and answers the question on what ground are we entitled to ascribe “centrality” to Central Europe. He points out that, in contemporary usage, the term “Europe” stands for three different, not overlapping phenomena: geographical, political, and cultural.

Key words: Central Europe, centrality, geographical, political, and cultural aspects.

Předtím, než se budeme vážně zabývat otázkou z titulu, je třeba odpovědět na jinou otázku: kam se dívat a kde hledat *Evropu*? Odpověď na ni není tak jednoduchá, jak by se mohlo zdát, ale stěží se můžeme pokusit kompetentně odpovědět na otázku v nadpisu předtím, než se dohodneme, na jakém základě máme právo přičítat *střední* Evropě „ústřednost“ a také jaký subjekt nebo subjekty máme právo nazývat tímto jménem. Identita Evropy rozhoduje o tom, co je „ústřední“ – pro její jedinečnou historii, současnou situaci a pro výzvy, kterým čelí při vstupu do své budoucnosti.

V současném úzu zastupuje termín „Evropa“ nejméně tři různé, nepřekrývající se fenomény. Jeden je zeměpisný, druhý politický a další kulturní. Pojďme se nad nimi v tomto pořadí zamyslet.

* * *

„Kdokoliv hovoříci o Evropě nemá pravdu, je to zeměpisný pojem“, domníval se přezíravě Otto von Bismarck. Bismarck byl politikem skrznaskrz, a tak se nemůžeme divit, že se vyjádřil tímto způsobem, koneckonců narážel na „surovou skutečnost“ své doby. V té době nebyla Evropa politickou realitou – jedinou realitou, o kterou se Bismarck zajímal.

Každý pojem odvozuje svůj význam z opozice, ve které stojí proti jinému pojmu. Pro Bismarcka na prahu 20. století „být zeměpisný“ znamenalo „*nebýt politický*“. V té době, stejně tak jako dnes, se „politika“ překrývala „se svrchovaností moci“, trůnem, kancléři, ministry, Bundestagem a hustou sítí vládních a kvazivládních úřadů. Dokonce když Carl Schmitt provedl poněkud odvážnou vivisekci původního aktu a vymezujících rysů politiky a zredukoval ji tímto způsobem na pojmenování „společného nepřítel“, měl pravdu, jestliže definoval podstatu politiky v pojmenování „Druhého“ a v jednání s ním. Můžeme říci, že politika vytváří *soupeře* a manipuluje s nimi a rýsuje *hranice* mezi tím, co je „uvnitř“ a co „venku“ a následně odlišuje způsoby, jakými jedná s každými dvěma členy dané opozice, a tím také s každou jednotlivou stranou barikády. Jestliže už byly hranice narýsovány, tak proto, aby oddělily „zeměpisné“ Evropany od těch ostatních, pokud byl určen nepřítel,

* Tento příspěvek Zygmunt Bauman přednesl jako inaugurační přednášku na Kongresu evropské kultury, který se konal v rámci polského předsednictví Evropské unie ve Vratislavi 8.–11. září 2011.

vždy to byl jiný Evropan, když se rozlišovalo mezi „uvnitř“ a „venku“, „my“ a „oni“, vždy se jednalo o rozlišení mezi Evropany. Dvě světové války, které následovaly krátce po Bismarckově výroku, byly válkami mezi „zeměpisnými“ Evropany vedenými na celosvětovém poli a měly za úkol urovnat partikulární evropské záležitosti. Evropa („zeměpisná Evropa“ jako celek) ve svých zeměpisných hranicích zakreslených kartografy nevykonávala žádnou z těch funkcí, které vymezují vlastnosti politiky, a neměla instituce, jež by zajistily myslitelný a proveditelný výkon těchto funkcí. Bismarck měl tedy pravdu, když naznačoval, že Evropa v jeho době nebyla *politickou* realitou. Jiný politik, Henry Kissinger měl pravděpodobně na mysli něco podobného, třebaže to vyjádřil jinak, když si o pár dekad později stěžoval, že by s Evropou moc rád prodiskutoval své plány zahraniční politiky, ale Evropa nemá žádné telefonní číslo, na které by mohl zavolat. Bismarck ale neměl nutně pravdu, když odmítl přiřknout Evropě jinou skutečnost než tu zeměpisnou. Přesuňme se raději dále k možnosti, že Evropa měla v Bismarckově době výrazné a hmatatelné zeměpisně orientované skutečnosti, které následně ztratila, zejména v posledních zhruba padesáti letech, ruku v ruce se soustředěním se na vytvoření své současné politické skutečnosti.

Zaprvé během posledních pěti století vojenská a ekonomická síla severozápadního poloostrova asijského kontinentu, který byl nazýván „Evropa“, směřovala k dovršení neochvějné pozice Evropy jako referenčního bodu pro hodnocení, uznání nebo odsouzení všech alternativních, minulých i přítomných forem lidského života a jako nejvyššího soudu, skrze nějž bylo takové hodnocení autoritativně vyslovováno a přijímáno coby závazné. Ryszard Kapuściński, pravděpodobně nejpřesnější a nejbystřejší zpravodaj a zapisovatel stavu společnosti konce 20. století, říká, že být Evropanem stačilo pro to, aby se člověk kdekoliv na světě cítil jako boss a vládce. Dokonce i podprůměrný člověk skromného postavení, o němž panovalo v jeho rodné (evropské!) zemi nízké mínění, vystoupal k nejvyšším příčkám společenského žebříčku, když přistál v Malajsii nebo Zambii... Ale toto už v žádném případě neplatí.

Až donedávna (a ti starší mezi námi si tuto dobu stále ještě pamatují...) byla Evropa oním *centrem*, které vytvořilo ze zbytku planety *periferii*. Denis de Rougemont rázně konstatoval, že Evropa „objevila“ jeden po druhém všechny kontinenty planety, ale žádný kontinent nikdy neobjevil Evropu.¹ Ona úspěšně ovládala všechny kontinenty, ale sama nikdy nebyla žádným ovládána, a tak stvořila civilizaci, kterou se celý zbytek světa pokoušel napodobovat, ale opačný proces nikdy (v každém případě alespoň prozatím) nezačal. Můžeme dodat, že pouze evropské války byly *světovými* válkami, vnitřní evropská dramata byla představena na světovém jevišti. Ani toto už ovšem není pravda.

Až donedávna jsme mohli definovat „zeměpisnou“ Evropu (s absencí „politické“) tak, jak to ještě nedávno navrhoval de Rougemont – pomocí její „globalizující funkce“. Evropa byla, na rozdíl od jiných, po většinu několika minulých století jedinečně odvážným zeměpisným prostorem. Evropa byla první částí Země, která si osvojila způsob života, jemuž se začalo říkat „moderní“, a stvořila problémy, o kterých na Zemi dříve nikdo neslyšel, a nikdo neměl ani nejmenší ponětí o tom, jak je řešit. Ale Evropa také vynalezla právě způsob jejich řešení, i když ve formě, která nemohla být zobecněna a rozvinuta zeměmi, do kterých tyto původně pouze evropské problémy dorazily později. Zmíněné problémy,

¹ Viz Denis de Rougemont: « L'aventure mondiale des Européens » (orig. 1962). In. *Écrits sur l'Europe*, Editions de la Difference, Paris 1994.

jež Evropa vnitřně (a tedy lokálně) vytvořila, vyřešila pomocí recyklace jiných částí planety na zdroje levné energie, minerálů, komodit nebo levné a poslušné pracovní síly, ale především vytvořením odpadní jámy pro vedlejší produkty modernizace – nadměrné množství nepotřebných produktů, které nemohla doma výnosně použít, a nadměrné množství nepotřebných lidí, jež nemohla doma zaměstnat.

V kostce řečeno, Evropa stvořila *globální* řešení *lokálně* vyvolaných problémů, avšak tím, že je vynalezla a během pár století praktikovala (to je po stejně dlouhou dobu, po níž se honosila světovým monopolem na „modernizaci“, tzn. na nepřetržitou a masivní produkci „nadbytečných“ lidí, toho odpadu a zmetků), nakonec přinutila všechny ostatní části lidstva zoufale hledat, zatím bezúspěšně, *lokální* řešení *globálně* vyvolaných problémů.

Ovšem toto už také déle neplatí. Ve skutečnosti jednou z hlavních úvah inspirujících a stimulujících snahy obdařit zeměpisnou Evropu *politickou* realitou bylo poznání, že pro Evropu, podobně jako pro zbytek světa, nastal čas hledat nebo vynalézt „*zeměpisně* lokální“ řešení *globálně* vzniklých problémů – řešení alespoň *lokálně* efektivní. Globální řešení lokálně vzniklých problémů může být v principu dostupné pouze pro relativně malý počet obyvatel Země a pouze pro takové jedince, kteří nad všemi ostatními mají prospěch z moci tak velké, aby zůstali nezasazitelní (alespoň účinně nezasazitelní) a byli široce vnímáni tak, aby se jim nikdo nemohl postavit. Ale Evropa se již netěší takovými privilegii a nemůže vážně doufat v návrat toho, co ztratila. Byla to právě tato okolnost, která dodala ten nejsilnější hybný moment k vytvoření „politické Evropy“ v podobě Evropské unie a která do značné míry ovlivnila a stále ovlivňuje to, o co běží v evropské politice a co je jejím cílem.

V současnosti, a to mnohem více než v době původních iniciativ Schumannových, Monnetových, Spaakových, Adenauerových a de Gasperiových, je potřeba chápat „politickou Evropu“ jako *vedlejší produkt náhlého pádu evropské sebejistoty*. Byla to ona prchavá sebejistota ve stylu „my-to-dokážeme“, která spustila nenadálou explozi náhlého zájmu o „novou evropskou identitu“ a „re-definování role“ Evropy tak, aby odpovídala současné celosvětové hře, v níž se to, o co tu běží, a stejně tak pravidla hry drasticky změnila a mění se neustále, ale už ne na popud nebo pod kontrolou Evropy a pod minimálním, pokud vůbec nějakým, evropským vlivem. Zde je také třeba hledat nové vlny kmenového citění, šířící se od Stockholmu po Řím a od Paříže do Budapešti, zvětšené a posílené prohlubujícími se výstrahami a obavami typu „nepřítel u bran“ a „pátá kolona“ a výsledný „duch obležené pevnosti“, projevující se rychle se šířící popularitou bezpečně zamčených závor a pevně zavřených dveří.

Avšak na druhé straně (klopýtavě) se vynořující evropská federace čelí výzvě ve větším měřítku (a tak potenciálně celosvětovém) zopakovat dovršený počin národních států rozvíjejících se v počátcích modernity – znovu propojit moc a politiku, které kdysi bývaly úzce propojeny, ale následně byly odděleny a od tohoto oddělení plují (nebo jsou unášené) opačným směrem. Cesta vedoucí k uskutečnění tohoto úkolu je nyní stejně tak kamenitá, jako byla dříve – na počátku moderní doby a v období vzniku národa a státu. Nyní, stejně tak jako v minulosti, zůstává tato cesta plná nástrah a pokrytá nespočetnými riziky. Nejhorší je, že podobná cesta není zmapovaná a každý úspěšný krok se tak stává skokem do neznáma. Nacházíme jen málo náznaků politické vůle vidět úkol dokončený – tento stav například dobře ilustruje pohřbením Lisabonské smlouvy zaživa, a to skrze volbu evropského prezidenta či hlavy ministerstva zahraničních věcí, tj. zvolení osob významných hlavně

tím, že postrádají jakoukoliv významnost, stejně tak jako prostřednictvím pozoruhodné, do té doby nevidané jednohlasnosti, se kterou byla tato volba přijata vládami 27 evropských států.

Řada pozorovatelů pochybuje o proveditelnosti snah směřujících ke zplození, pěstování, opracování a zakořenění „evropské identity“, politické identity, nemluvě o identitě duchovní, a šance, že tyto snahy budou důsledně provedeny, natož úspěšně dovršeny, hodnotí jako velmi nízké. Skeptici nevěří životaschopnosti „postnacionální demokracie“ nebo jiné demokratické a politické entity na úrovni vyšší, než jakou představuje národ. Trvají na tom, že věrnost občanským a politickým normám by nenahradila „etnokulturní vazby“² a že občanství nemůže fungovat na čistě „civilizační“ (legálně-politické) úrovni bez podpory „Erota“ (*emocionální rozměr*). Dále předpokládají, že etnokulturní vazby a Eros jsou vzájemně jedinečně a neoddělitelně propojeny, stejně tak jako jsou spojeny s „citem pro sdílení minulosti a osudu“, jenž vešel do historie pod označením „nacionalismus“. Věří, že solidarita v rámci společenství může zakořenit a prospívat pouze uvnitř tohoto spojení a nemůže být přebudována nebo znovu založena žádným jiným způsobem. Skutečnost, že nacionální legitimizace státní moci je pouze historicky omezenou epizodou a jen jednou z mnoha alternativních způsobů možného politicko-mocenského spojení, nebo že moderní smísení státu a národa nese více znaků sňatku z rozumu než soudu prozřetelnosti či historické nutnosti, nebo že tento sňatek sám rozhodně neměl předem jasný výsledek a ukázal se být stejně bouřlivým, jako bývá většina rozvodů – toto všechno se nechává stranou za pomoci prostého *petitio principii*.

Jürgen Habermas, pravděpodobně nejdůslednější a nejautoritativnější mluvčí opozice stojící proti tomuto skepticismu, ukazuje, že demokratický pořádek nemusí být neodmyslitelně mentálně zakořeněný v „národu“ jako v předpolitické komunitě sdílející osud. Síla demokratického konstitučního státu leží právě v jeho schopnosti zacelovat rány společenské integrace skrze politickou participaci občanů.³

Již tento způsob argumentace zní docela přesvědčivě a přitom ho můžeme posunout ještě dál. *Národ*, jak rád potvrdí každý propagátor „národní myšlenky“, je bez ochrany suverénního státu (zajišťující jeho *měmeté, trvající* identitu) tak zranitelný a křehký, jako by byl *stát* bez národa, který legitimizuje jeho požadavky na poslušnost a disciplínu. Moderní *národy* a moderní *státy* jsou obojím produktem *stejně historické konstelace*. Jeden může „předcházet“ druhému jen na chvíli, zatímco se nutně musí snažit tuto dobu co nejvíce zkrátit a vyplnit ji snahou o nahrazení primárnosti simultaneitou skrze vnučení rovnítka mezi údajně autonomní partnery. Provensálci a Bretonci – ne Francouzi, „předcházeli“ francouzskému státu. Bavoři, Sasové nebo Prusové – ne Němci, „předcházeli“ německému státu. Provensálci a Bretonci by se stěží stali Francouzi a Bavoři a Prusové by se nestali Němci, natož, aby jimi zůstali napořád, kdyby jejich reinkarnaci „neasistovala“ moc francouzského, respektive německého státu.

Když vášnivě debatujeme o schůdnosti identity sdílené velmi rozdílnými etniky, máme tendenci přehlížet historický fakt, že po většinu historie a na většině kontinentů lidstvo dokázalo žít bez pojmu „národ“ a určitě bez pojmu „národní stát“. Národy a národní

² Viz například Cris Shore: „Wither European Citizenship?“. In. *European Journal of Social Theory*, February 2004, pp. 27–44.

³ Jürgen Habermas: *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge: Polity Press 2001, p. 76. Překlad Max Pensky.

státy představují skrz naskrz moderní a rozhodně evropské vynálezy. Jejich vznik nebyl „ovlivněn“ nezakrotnými „historickými zákony“, ale čistou historickou nahodilostí, byl to neočekávaný vedlejší produkt zoufalé snahy, jak zastavit krveprolití a pustošení páchané stoletou krutou i nesmyslnou válkou mezi reformací a protireformací, která odpovídala společnosti založené na domácí výrobě a sama byla nevyzrálou a improvizovanou reakcí na nebývalé „přelidnění“ (čti: nadbytek lidí), jež zárodečná „modernita“ začala náhle prohlubovat (v současnosti se znovu opakuje v nespočtu občanských a klanových válek vedených v zemích, které se připojují k nezastavitelně se rozšiřující rodině modernizátorů („modernizers“)).

Byla to právě Vestfálská smlouva z roku 1648, která přišla na „řešení“, jež mělo předznamenat tvář budoucích věcí. Toto „řešení“ – stmelení politické suverenity, území a víry – poskytlo vzorec pro budoucí národní státy, formu, bez níž by bylo jejich tvarování nepředstavitelné. Na druhé straně, nahradit „une nation“ za „une foi“ ve výroku „Une foi, un loi, un Roi“, nebo „natio“ za „religio“ v latinské verzi „cuius regio, eius religio“, bylo úplně „přirozeným“, „jasným“ a „zřejmým“ krokem. Tyto kroky byly přijaty a jsou to jejich institucionalizované důsledky, které nás vedou k otázce, zda je vůbec přípustná (a v posledku dosažitelná) identifikace s entitou větší než stát a sladění pestré škály národnostních příslušností do jednoho politického tělesa z hlediska božských nebo přírodních zákonů.

Moderní národy a stejně tak moderní státy *de facto* vznikly v průběhu dvou současných a úzce propojených procesů budování národa a státu, během procesů, které rozhodně neproběhly jasně a bez tření, a jejichž úspěch rozhodně nebyl garantován *a priori*. Říci, že politická struktura nemůže vzniknout bez životaschopného, jí předcházejícího, etnokulturního organismu, je stejně tak přesvědčivé jako to, že žádný etnokulturní organismus nemůže vzniknout a zůstat životaschopným bez fungující politické konstrukce. Připomíná to známé dilema slepice a vejce, pokud něco takového existuje. Slepice, stejně tak jako vejce samo o sobě, není pojištěna proti vyhynutí a nemá zaručenou věčnou existenci. Nemohou existovat jeden bez druhého, mohou existovat pouze společně – zatímco zánik jim hrozí, jestliže jeden z dvojice zemře bez potomka.

Zděděný politický rámec národních států má v současnosti stále větší potíže udržet svůj vlastní „etnokulturní“ organismus, který je podle obecné shody jejím nepostradatelným společníkem, protože se většina její dříve držené moci vypařila do globálního prostoru, jež Manuel Castells charakterizuje jako „prostor toků“. Hrozí, že symbióza mezi nimi se rozpadne, pokud zůstane tak jako dříve omezená na úroveň národ-stát. Většina státních útvarů v Evropě, stejně jako na jiných kontinentech, v současnosti disponuje příliš malou mocí na to, aby se vyhnula údělu planktonu zmítaného ve vlnách, které není schopen kontrolovat ani po nich efektivně plout. Má to, čeho nemůžeme dosáhnout samostatně, větší šanci na úspěch, jestliže se o to pokusíme společně?

Dovolte mi nyní připomenout jiný známý výrok Otto von Bismarcka: „Vždycky jsem slyšával slovo ‚Evropa‘ z úst těch politiků, kteří chtěli od ostatních mocností to, co se neodvážili požadovat sami.“ Předpokládám, že kdyby byl Bismarck ještě naživu, tak by tuto větu zopakoval s ještě větší sebejistotou a rozhodností. A měl by pravdu, stejně jako ji měl o sto let dříve. Nyní, ve srovnání s dobou, kdy byla tato věta pronesena poprvé, existuje jenom hrstka státníků, kteří by se odvážili klást požadavky ve jménu svého státu (pokud je neadresují do Bruselu). Předpokládám, že i tato hrstka pochybuje o tom, jestli šance na vyslyšení jejich požadavků, kladených ve jménu státu, bude stejně velká jako

šance požadavků kladených ve jménu Evropy. My (Evropané) jsme si všichni rovni v naší vlastní jednotlivé *nedostatečnosti* a v naší potřebě být ochraňován/posilován mocí větší, než jakou se kdokoliv z nás může sám chlubit (dokonce vzdor skutečnosti, že někteří z nás jsou si v tomhle ohledu více rovni než jiní)... Stejně jako v časech Bismarckova výroku, slovo „Evropa“ v dnešní době slycháváme z úst premiérů některých států více než jindy. Někteří z nás, když slyší slovo „Evropa“, se cítí stejně jako Lombardané, když slyší slovo „Itálie“ – skřípou zuby při myšlence sdílení jejich těžce vydělaného živobytí s lenivými, neprozíravými a bezstarostnými Kalábrijci nebo Sicilany...

Mají-li být pozvednuti z úrovně stát-národ a přeměrováni na vyšší, evropskou úroveň, a já věřím, že je to dnes potřeba, základní rysy lidské solidarity (jako pocity, že k sobě vzájemně patříme a sdílíme zodpovědnost za společnou budoucnost, nebo ochota se starat o dobro ostatních a nalézání smírných a trvalých řešení tu a tam zažehnutých konfliktů) potřebují *institucionální* rámec pro utváření názorů a vůle. Evropská Unie směřuje (i když nesnesitelně pomalu, nejistě a někdy stylem jeden krok kupředu a dva kroky zpátky) k prvotní nebo zárodečné podobě takového institucionálního rámce. Setkává se na své cestě s nejdotěrnějšími překážkami, s politickými zřízeními existujících národních států a jejich neochotou se rozloučit s tím, co zbylo z jejich kdysi plnohodnotné suverenity. Tím, co zpomaluje tento pohyb a čas od času obrací jeho chod, je bolestná nepřiměřenost dostupných prostředků k dosažení požadovaných cílů... Předpokládá se, že jednota bude zázračně stvořena aktéry, kteří jednájí podle pravidel vytvořených k tomu, aby podporovaly a ochraňovaly oddělení...

Po dobu, kdy tato institucionální nedostatečnost potrvá, bude obtížné jednoznačně načrtnout současný směr evropského vývoje, a předpovídat jeho budoucí poryvy zůstává dokonce ještě složitější, navíc nezaručené, nezodpovědné a – dovoluji mi to říci – nemoudré.

* * *

Avšak jedna věc se zdá být relativně jasná. Ať už vznikla z etnických kořenů nebo nikoliv, podnětem k politické integraci a faktorem nezbytným pro její udržení v chodu musí být sdílený pocit/*vize kolektivního poslání* – jedinečného poslání, které může být skutečně pouze prostřednictvím navrhovaného politického tělesa. Existuje takové poslání – poslání, které za to stojí – jež by Evropa mohla následovat, a k němuž je předurčena svou historií a současnými vlastnostmi?

Evropa se nemůže vážně srovnávat s americkou vojenskou silou, ani nemůže doufat v návrat své minulé průmyslové dominance, nenávratně ztracené v našem stále více polycentrickém světě, tedy ve světě, který je nyní *ve své celistvosti* předmětem procesů ekonomické modernizace. Avšak může se pokusit, a měla by se o to pokusit, vytvořit na planetě příznivé klima pro jiné hodnoty a jiné způsoby existence než pro ty reprezentované a vojensky podporované americkou supervelmocí, pro hodnoty a způsoby, které je Evropa více než jakákoliv jiná část planety předurčena nabídnout světu, jenž více než cokoliv jiného potřebuje určit a nastoupit cestu vedoucí ke Kantovu *allgemeine Vereinigung der Menschheit* a trvalému míru. Evropa je tak vedle zeměpisné a (možná) politické entity také entitou *kulturní*.

George Steiner trvá na tom, že úloha Evropy je „úlohou ducha a intelektu“.⁴ „Géniem Evropy je to, co by William Blake nazval ‚posvátností té nejnepatrnější jednotliviny‘. Tedy

⁴ Viz George Steiner: *The Idea of Europe*. Nexus Institute 2004, pp. 32–4.

jazykové, kulturní, společenské rozmanitosti, pestré mozaiky, která často dělá z malých vzdáleností vzdálenosti mezi celými světy [...] Evropa zhyne, pokud nebude bojovat o jazyky, lokální tradice a společenské nezávislosti, pokud zapomene na to, že „Bůh leží v maličkostech“.

Podobné myšlenky můžeme nalézt v literárním odkazu Hanse-Georga Gadamera.⁵ Gadamer staví mezi jedinečné evropské hodnoty pestrost, různorodost a bohatství hraničící s marnotratností. Chápe hojnost rozdílů jako nejpřednější mezi poklady, které Evropa uchovala a může je nabídnout světu. „Žít s Druhým, žít jako Druhý Druhého, je základní lidský úkol, stejně tak na té nejnižší, jako na té nejvyšší úrovni [...] Odtud pochází ta nejvlastnější výhoda Evropy, to, že dokázala a musela se naučit umění, jak žít s ostatními.“ V Evropě, jako nikde jinde, „ten Druhý“ vždycky byl a je blízko, na dohled i na dosah, teoreticky, a dokonce prakticky. Druhý je soused odvedle a Evropané nemohou než vyjednávat o podmínkách tohoto sousedství navzdory jinakosti a rozdílům, jež je oddělují. Evropské uspořádání vyznačuje „multilingvismus, blízkost Druhého a rovné hodnoty, které jsou Druhému přisuzovány v úzce vymezeném prostoru“, a to a to se může stát školou, z níž si zbytek světa může odnést stěžejní znalosti a dovednosti vytvářející hranici mezi přežitím a smrtí. Podle Gadamera je „úkolem Evropy“ vzájemné získávání a sdílení umění jak žít s ostatními. Já bych dodal, že je to evropské *poslání*, nebo přesněji řečeno evropský *úděl* čekající na proměnu v *osud*.

Důležitost tohoto úkolu a důležitost evropského odhodlání tento úkol podstoupit je mimořádná, protože „rozhodující podmínkou řešení životních problémů moderního světa“, v pravdě podmínkou *sine qua non*, zůstává přátelství a „živá solidarita“, které samy mohou zajistit „uspořádanou strukturu“ lidského soužití. Tváří v tvář tomuto úkolu můžeme a potřebujeme hledat inspiraci v našem společném evropském dědictví – u antických Řeků – pro něž, jak nám Gadamer připomíná, koncept „přítele“ „vyjadřuje celek společenského života“. „Přátelé“ mají sklon být vzájemně tolerantní a chápaví. Přátelé jsou lidé, kteří jsou schopni být přátelští, jakkoliv jsou odlišní a pomáhají si navzájem navzdory nebo spíše *právě proto*, že jsou odlišní. Jsou přátelští a pomáhají si navzdory své jedinečnosti, zatímco nikdy nedovolí své jedinečnosti, aby je rozdělila a poštvála proti sobě.

Lionel Jospin⁶ nedávno svou naději v důležitost toho, že by Evropa mohla mít opět celosvětový význam, upřel k tomu, že zastává „nuancovaný přístup k současným realitám“. Řekl, že Evropa se naučila, složitě a za vysokou cenu (placenou tvrdou měnou lidského utrpení), „jak se přenést přes historický antagonismus a řešit konflikty mírovou cestou“, jak sjednotit „rozsáhlou řadu kultur“ a jak žít s vyhlídkou trvalé kulturní různorodosti, jež už není chápána jako dočasná obtíž. Poznamenejme, že tohle jsou přesně ty lekce, které zbytek světa nejvíce potřebuje.

Na pozadí planety posedlé konflikty vypadá Evropa jako laboratoř, kde se vytváří nástroje nutné pro Kantovo všeobecné sjednocení lidstva, a jako workshop, jehož rámci se tyto nástroje „testují v akci“, i když zatím pouze na menších a méně ambiciózních projektech. Nástroje, které se v současné době vytváří a testují uvnitř Evropy, slouží především ke křehké operaci (podle některých méně optimistických pozorovatelů, *příliš křehké* na to,

⁵ Viz zejména Hans-Georg Gadamer: *Das Erbe Europas* (Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1989) – zde citováno podle francouzském překladu Hans-Georg Gadamer – Philippe Invernel: *L'heritage de l'Europe*. Paris: Rivages Poche 2003, pp. 40, 124.

⁶ Viz Lionel Jospin: „Solidarity or Playing Solitaire“. In *The Hedgehog Review* Spring 2003, pp. 32–44.

aby měla větší šanci na úspěch) oddělující základy politické legitimacy, demokratických procedur a ochoty ke společnému sdílení statků od principů národní/územní svrchovanosti, s nimiž byly neoddelitelně spjaty po větší část moderní historie.

Zdá se mi, že budoucnost *politické* Evropy závisí na osudu evropské *kultury*. Před pár stoletími připoutala Evropa „kulturu“ ke službě dvojímu úzce provázanému úsilí o budování národa a státu. Kultura byla především nástrojem homogenizace, nebo dokonce usilovala o „Gleichschaltung“ a snažila se o politickou jednotu skrze zahlazení stávající kulturní různorodosti. Vzhledem k tomu, že politika přesvědčivé asimilace už není proveditelná a sklon k dobrovolné asimilaci už není myslitelný, neboť došlo k zploštění kdysi mocensky spolu udržované hierarchie kultur a zániku kdysi spolu udržovaných „kulturních systémů“, stále více diasporická skladba rozšiřujícího se zeměpisného prostoru Evropy předznamenává, jak budou vypadat věci příští se všemi jejich nároky, příležitostmi a hrozbami. Podstata v současnosti se utvářejícího evropského odkazu k budoucnosti světa spočívá v její (vůbec ne bezchybné, dosud neúnavně rostoucí) kapacitě dlouhodobě a prospěšně žít s kulturními odlišnostmi, výnosně pro všechny strany, *ne navzdory* jejich odlišnostem, ale *díky* nim. Evropa může globálnímu světu nabídnout své know-how, jak dosáhnout jednoty a opustit zkostnatělé antagonismy, své zkušenosti s vytvářením a kultivací pocitů solidarity, myšlenku sdílených zájmů a obraz sdíleného poslání – nikoliv skrze očerňování kulturních rozmanitostí a s úmyslem je potlačit, ale tím, že je povýší do postavení nesporné hodnoty a rozhodne se je ochraňovat a kultivovat. Evropa se naučila (a stále se učí) umění, jak transformovat kulturní odlišnosti z handicapu soužití v jednu z jeho předností – umění, které naše planeta potřebuje více než jakékoliv jiné umění, ryzí *meta*-dovednost, dovednost, jejíž zvládnutí umožňuje rozvoj a získání všech ostatních, život ochraňujících a život udržujících dovedností...

Jsem si jist, že tato situace není v zemích známých pod souhrnným názvem „Evropa“ úplně neobvyklá a bezprecedentní. Vlastně to bylo zřejmé a zřetelné od samého počátku evropské historie, kdy se pilně hledaly a úspěšně uplatňovaly způsoby, jak se s takovou situací vyrovnat (jakkoliv následně, znovu a znovu po celá staletí, byly tyto snahy a s nimi spojené přednosti odsunovány a zapomenuty). Pokud máme věřit Titovi Liviovi, vzestup Říma od jeho skromných počátků až k univerzálnímu postavení a slávě byl důsledkem toho, že se důsledně udělovala plná občanská práva a neomezený přístup do nejvyšších úřadů rozpínající se země všem lidem z dobytých nebo připojených zemí, že byly přinášeny patřičné oběti bohům, které uctívali nově příchozí a včetně podpory příslušných obřadů, a tak mohla být ukončena dlouhá historie bratrovražedných nepřátelství a oboustranného vrhání špíny, jež dále živila pokračující nepřátelství. Pět století nejranější evropské historie, pro mnoho pozorovatelů její nejslavnější éra, tak stále větší část Evropy žila pod ochranným štítem *Pax Romana*, jehož prostřednictvím byla všem obyvatelům dobytého/přijatého území garantována rovná a neomezená občanská práva, sochy jejich bohů byly bez námitek přidávány do římského Pantheonu, a tak byl zajištěna trvalá přízeň (trvalý růst, co do počtu a všestrannosti) božstev ochraňujících integritu a tím zároveň prosperitu římského impéria. Tato římská tradice respektu pro jinakost Druhého a stát prosperující skrze různorodost (což znamená dosažení občanské solidarity s pomocí, *ne navzdory* odlišnostem) bohužel nebyla, jak už bylo zmíněno, k vidění v průběhu další evropské historie.

Zatímco vynořující se absolutistické státy na západě zeměpisné Evropy byly zapojeny do mnoha dekad trvajících krvavých a zničujících válek rozsévajících dědičné nepřátelství

a vedoucích k Vestfálskému uspořádání, které přidělovalo každému panovníkovi plné právo vnutit, po dobrém i po zlém, svou náboženskou víru (a tím skrze toto zastoupení i kulturu) poddaným, velká část Evropy na východ od Labe se dokázala z tohoto trendu vymanit. Tato část Evropy se postavila za svou náboženskou (a tudíž, ve své podstatě i kulturní *avant la lettre*) toleranci a občanskou samosprávu. Hvězdným příkladem takovéto alternativy byla polsko-litevská „Republika obou národů“, která velkoryse poskytovala práva na kulturní samosprávu a zachování vlastní identity nespočetným etnickým, jazykovým a náboženským minoritám. A proto se vyhnula nepravostem, krveprolitím a dalším nesčetným hrůzám náboženských válek, které roztrhaly západní část Evropy a pokryly ji ranami na duchu, jež se hojily po celá staletí. Avšak tato tradice byla náhle přerušena rozdělením polsko-litevské pevnosti tolerance jejími nenasatnými sousedy, dynastickými říšemi a jejich státonárodními aspiracemi, a následkem tohoto rozdělení byly malé stejně tak jako velké, dříve nezávislé kultury vystaveny násilné rusifikaci na východě, respektive podobně bezohledné germanizaci na západě, dovršené (celkem neúspěšnou, ale tím neméně horlivou) protikatolickou ofenzívou ortodoxního křesťanství, respektive luteránství.

Dodnes zůstává sporné a diskutabilní, do jaké míry byla postupující modernita upřímná ve svém deklarování úmyslu prosazovat věc svobody, mimo diskuzi však zůstává její nesporný sklon ke kulturní netoleranci – odvrácené tváři „budování národa“. Pevnou součástí dvojího vzájemně se podporujícího a posilujícího procesu budování národa a státu bylo to, že národní jazyky se formovaly skrze potlačování a delegitimizaci místních „dialektů“, státní církve byly zakládány skrze diskriminaci a vyhlazení „sekt“, nebo že národní paměť vznikla na základě zavržení a zapomenutí „místního bláznovství a/nebo pověry“.

Jedna část Evropy, ta nejbližší jejímu „zeměpisnému středu“, však ovšem odolala masivním útokům na myšlenku, že kultura je věcí individuální volby, vlastního prosazení a stejně tak základem individuální autonomie. Tuto výspu představuje Rakousko-Uhersko, řízené z Vídně, která byla ne náhodou skleníkem kulturní kreativity a inkubátorem zdaleka nejzajímavějších a nevlivnějších příspěvků k evropské filozofii, psychologii, literatuře, hudbě, vizuálnímu a jevištnímu umění... Šlo rovněž o oblast, kde praxe rovnosti a samosprávy kultur byla pozvednuta těmi nejbystřejšími hlavami doby do pozice modelu pro budoucnost Evropy, modelu vytvořeného s úmyslem a nadějí na očistění soužití evropských národů od hrůzostrašného sloučení kulturní identity a územní svrchovanosti.

Princip národní osobní autonomie („osobní princip“) byl do hloubky rozpracován Otto Bauerem v jeho knize z roku 1907 *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Chápal tento princip jako cestu k „organizaci národů, ne jako územních celků, ale jako jednoduchého společenství jedinců“, a tak radikálně oddělil národ od území a vytvořil z národa sdružení bez území. Tato myšlenka byla nabídnuta k veřejné diskuzi jiným „austro-marxistou“, Karlem Rennerem v jeho eseji z roku 1899 *Staat und Nation* a o tři roky později vedoucím židovské Bund, Vladimírem Medemem v eseji z roku 1904 *Social democracy and the national question* (napsaném a publikovaném v jidiš), tedy v textu, který shrnul a syntetizoval historickou zkušenost polsko-litevské unie a rakousko-uherské monarchie:

Pojďme se podívat na případ země, jejíž obyvatelstvo se skládá z několika národnostních skupin, například Poláků, Litevců a Židů. Každá národní skupina by vytvořila samostatné hnutí. Všichni občané patřící k dané národní skupině by se spojili ve zvláštní organizaci, která by organizovala kulturní shromáždění v každém regionu a všeobecné kulturní shromáždění pro celou zemi. Sněmy by dostali vlastní finanční pravomoci, buď by každá národní skupina byla oprávněna

vybírat daně od svých členů, nebo by stát přiděloval každé skupině poměrnou část svých příjmů. Každý občan státu by patřil k jedné národní skupině, ale ke kterému národnímu hnutí se připojí, by bylo otázkou jeho osobního rozhodnutí a žádná autorita by na jeho volbu neměla vliv. Národnostní hnutí by podléhaly obecnému zákonodárství státu, avšak ve svých vlastních oblastech zodpovědnosti by byla tato hnutí autonomní a nikdo by neměl právo zasahovat do záležitostí ostatních.⁷

Tyto naděje byly roztrženy a takový plán utopen v krveprolití zákopů během světové války. Přišla mírová konference ve Versailles a památný výrok Woodrowa Wilsona, že suverenita národa je univerzální zásada lidskosti a musí být přijata jako klíč k poválečné rekonstrukci. Je známé, že tento výrok velmi zmátl a zděsil Hannah Arendtovou, která si byla vědoma skutečnosti, že „pásma smíšené populace“ se mimořádně nehodí pro použití kritéria „*ein Volk, ein Reich*“.⁸ Ani Wilsonova nevědomost (nebo to bylo pohrdání nebo, či snad arogance?) avšak nepostačovala k tomu, aby předešla dalšímu (ačkoliv jsem si jist, že polovičatému) pokusu, jak hledat a nalézt způsob vhodnějšího soužití v situaci, kdy se vzájemně překrývají a křížují souostrovní diaspor v podobě jugoslávského multietnického státu. A znovu pak bylo potřeba nedbale pronesené poznámky Helmuta Kohla (naznačující, že Slovinsko si zasloužilo nezávislost, protože bylo etnicky homogenní) k tomu, aby byla otevřena Pandořina skříňka sousedských masakrů a etnického vyvražďování...

My Evropané, stojíme dnes na počátku éry vynořujících se diaspor tváří v tvář vyhlídce Evropy, která se transformuje do stále širšího a delšího „pásma smíšené populace“. Na rozdíl od předcházejícího směru kyvadla, tomuto současnému procesu nepomáhá (státní) moc, spíše naopak, státní moc se pokouší, co jí síly stačí, tento proces zpomalit, nebo ho úplně zastavit. Avšak kapacita, jíž disponuje, zjevně více než kdy jindy nestačí k tomu, aby zastavila nápor rychlé a nezadržitelné globalizace mezilidské závislosti. „Proaktivní“ odpovědi na „diasporizaci“ sociálních rámců jsou pomalé, nesmělé, chybí jim vize, ale především se vyskytují sporadicky, měřeno dle jejich významu a naléhavé potřeby. Přesto jde právě o tento kontext, v němž je potřeba projednávat a prodiskutovávat vyhlídky Evropy jako politické a kulturní entity a hledat přesné umístění „centra“ Evropy. Nachází se v té části Evropy, která si nárokuje přídomek „střední“, kde je zkušenost občanské identity oddělené od otázek územní správy stále ještě relativně v živé paměti a kde (snad) jsou návyky osvojené, uplatňované a požívané za doby soužití nezatíženého žádnými *Kulturkämpfe* a asimilačními tlaky tak čerstvé, aby mohly být znovu připomenuty a přijaty.

Je to centrum paměti střední Evropy, co nám ukazuje evropskou budoucnost? Umíte si představit nějaké vycentrovanější, centrálnější ústředí, než je toto?

Z anglického jazyka přeložila Michaela Bílková Černá.

Zygmunt Bauman (1925), polsko-britský sociolog a sociální teoretik, patří k nejznámějším a nejčtenějším sociálním vědcům současnosti. Bauman působil do roku 1968 v Polsku, později se trvale usadil v britském Leedsu. Již v 60. letech vyšly v českém překladu některé

⁷ Jak nedávno citováno, Yves Plasseraud: Choose Your Own Nationality or The Forgotten History of Cultural Autonomy, v anglické edici *Le Monde diplomatique* z května 2000.

⁸ Viz Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism*. London: Andre Deutsch 1986, p. 270.

jeho práce (Sociologie pro každý den, Sociologie, Kariéra), které sloužily celé jedné generaci studentů jako učebnice sociologie. Další česká vydání jeho děl následovala po roce 1989, zejména tituly Myslet sociologicky, Úvahy o postmoderní době, Modernita a holokaust nebo Individualizovaná společnost. Z dalších významných Baumanových knih, kterých již je celkem několik desítek, uveďme aspoň Kultura jako praxe, Vzpomínky na třídu, Zákonnodárci a vykladači nebo Evropa: nekončící dobrodružství. Zygmunt Bauman je držitelem čestného doktorátu Univerzity Karlovy a Ceny Nadace Vize 97.